

sale cele mai importante.”¹ Căci până la urmă, în spatele investigării și documentării arhitecturii industriale este dorința de a proteja și pune în valoare patrimoniul, iar la baza ei stă întrebarea fundamentală: ce protejăm, și cum, pentru a fi fideli mesajului și semnificațiilor valorilor care fac specificul patrimoniului industrial. Nu în ultimul rând, acelei caracteristici care face ca patrimoniul industrial să fie “o parte integrantă a patrimoniului cultural european”² și anume faptul că pe întreg teritoriul bătrânului continent, patrimoniul tehnic și industrial reprezintă expresia unei moșteniri culturale comune. Dincolo de diversitatea manifestărilor sale arhitecturale și sociale specifice, patrimoniul industrial este mărturia unei faze istorice de dezvoltare ce a marcat, mai devreme sau mai târziu, toate țările europene.

Patrimoniul industrial și sfera patrimoniului cultural: apropieri și specificități

Una din trăsăturile caracteristice patrimoniului arhitectural industrial stă în capacitatea sa de ilustrare a dezvoltării funcționale - și prin aceasta organice - a structurilor arhitecturale. El își dezvoltă chiar și privitorului mai puțin avizat etapele și modificările pe care folosința le-a generat de-a lungul timpului. Prin aceasta, cât și prin relația sa cu straturile sociale de bază – caracterul democratic, după Bergdahl - patrimoniul industrial se aseamănă cu cel vernacular. *Modificările în timp trebuie apreciate și înțelese drept aspecte importante ale arhitecturii vernaculare*, spune Carta Patrimoniului Construit Vernacular (Mexico, 1999, Ghid de practică, p. 6). Recomandarea (90)20 a Comitetului de Miniștri [al Consiliului Europei] referitoare la protecția și conservarea patrimoniului tehnic, industrial și al lucrărilor de artă în Europa arată că “Scopul (politicilor de protecție) este de a lua în considerare nu doar clădirile, monumentele tehnicii, siturile și obiectele, dar și ambientul acestora și

corpusul de cunoștințe, tehnici și moduri de viață” iar, pe de altă parte Carta Patrimoniului Construit Vernacular (Mexico, 1999) vorbește de atenția ce trebuie dată nu doar formei fizice a clădirilor, dar și “modului în care acestea sunt folosite și înțelese, tradițiilor și asocierilor imateriale asociate lor”. Proiectul de Principii ale conservării siturilor, structurilor, arealelor și peisajelor patrimoniului industrial al ICOMOS-TICCIH, recunoscând legătura dintre patrimoniul industrial și formele de manifestare ale patrimoniului cultural din sfera imaterialului sau patrimoniului mobil solicită chiar o formă integrată de inventariere a patrimoniului industrial în care să fie cuprinse alături de patrimoniul material și cel imaterial³. Amândouă aceste specii patrimoniale, vernacularul și industrialul, au în comun concretețea, vizibilitatea și lizibilitatea prin care exprimă schimbările sociale, economice și tehnologice. Au în comun și altceva: ele nu suscită atenția meritată din partea autorităților, deseori pe motiv că față de monumentele arhitecturii aulice, academice, culte, atât patrimoniul vernacular cât și cel industrial se situează la periferia interesului public, desigur acolo unde el există. Ezițările sau inconsecvența cu care autoritățile, cu precădere cele locale, tratează problema conservării și punerii în valoare a patrimoniului industrial și vernacular își au rădăcina și în situația particulară a acestor forme de existență a patrimoniului imobil. Pe când despre celelalte specii patrimoniale există un consens oarecum general în cadrul specialiștilor cu privire la importanța și semnificațiile justificând protecția, atunci când este vorba - cu precădere - de patrimoniul industrial, dar și de cel vernacular, granița dintre important, semnificativ ori valoros, și neimportant, marginal ori redundant este foarte vagă, uneori confuză chiar pentru cei preocupați de cultură și patrimoniu. Pe când castelele sau muzeele aduc vizitatori, ușor de numărat și taxat, iar acest lucru pare de la sine înțeles, pentru proprietarul, administratorul sau politicianul local este greu să vadă cum poate să atragă turiști un

atelier, o remiză sau o cale ferată. Chiar dacă din ce în ce mai mulți oameni sunt interesați de patrimoniul vernacular ori industrial, specificul vizitării acestor obiective face foarte grea comensurarea afluxului de vizitatori și aproape iluzorie recoltarea vreunui câștig de pe urma acestora.

Toate aceste asemănări nu sunt evocate inutil: pentru patrimoniul industrial ca și pentru cel vernacular, căruia i-aș adăuga și patrimoniul minor urban, protejarea și conservarea eficientă trebuie gândită într-o altă paradigmă decât cea cu care ne-am obișnuit. În mod clasic, a proteja patrimoniul construit presupune:

- delimitarea strictă a obiectului protecției (monument, ansamblu, sit)
- identificarea unei vulnerabilități și a unor amenințări
- minimizarea riscurilor, prin acțiunea directă și concretă asupra obiectului (reducerea vulnerabilităților) sau împiedicarea manifestării amenințărilor.

Succint, se poate asemăna acest proces cu cel de așezare a unui clopot de sticlă peste o carte veche și vidarea de aer a volumului astfel delimitat pentru eliminarea microorganismelor dăunătoare. La capătul procesului cartea este salvată, iar procesul este eficient și ireversibil atât timp cât clopotul de sticlă stă deasupra. Pentru conceptul clasic de monument și pentru cazuri limitate, acest mecanism a funcționat corespunzător o bună bucată de timp.

Odată cu apariția noilor categorii și creșterea exponențială a "stocului patrimonial", s-a dovedit că mecanismul acesta nu este potrivit pentru cazul patrimoniului difuz, cum este cel industrial, sau pentru cel vernacular, ori pentru zonele tradiționale ale orașelor, populate de un patrimoniu minor dar semnificativ pentru istoria colectivității. Noile domenii aduc nu numai o dezvoltare cantitativă dar pun și probleme cu privire la capacitatea sistemelor "clasice" de protecție de a gestiona hipertrofierea patrimonială⁴. În primul rând pentru că nu există

suficiente clopote de sticlă pentru toate obiectele ce trebuie ferite de amenințări, în al doilea rând pentru că acestea din urmă sunt greu de neutralizat, imprecizabile ca moment de activare sau focalizare, și, nu în ultimul rând, pentru că s-a constatat că la relativ scurt timp după așezarea unei cupole protective nimeni nu mai putea vedea, înțelege ori folosi și aprecia obiectul astfel protejat. Nu este nimic nou atunci când spunem că muzeificarea ori mumificarea monumentelor istorice are tot atâta valoare pentru păstrarea autenticității patrimoniului cât are criogenia pentru viața pacientului: evită moartea dar nu este o formă de viață. Un prim răspuns în fața acestei provocări s-a tradus într-o descentralizare a atribuțiilor de protecție de la Statul național către colectivitățile administrativ teritoriale, în apariția formelor alternative de gestiune patrimonială (programele de finanțare a patrimoniului rural neprotejat din Franța, inventarierea patrimoniului rural neprotejat din Danemarca și Luxemburg, programul suedez de conservare a construcțiilor "remarcabile", etc.), în gestiunea transnațională (Convenția peisajului european, Art. 9) a valorilor de patrimoniu și chiar în "concesionarea" unor activități de protecție a patrimoniului către forme asociative non-profit sau parteneriate public-privat (Legea nr. 462/2001 privind regimul ariilor naturale protejate, conservarea habitatelor naturale, a florei și faunei sălbatice).

În acest context, patrimoniul industrial intervine pe de o parte ca o extindere a patrimoniului arhitectural cu structuri ce țin de programul de producție industrială, dar, și aici stă mai degrabă specificitatea sa, ca un complex patrimonial format din spații arhitecturale, bunuri industriale din categoria echipamentelor și utilajelor, și patrimoniul documentar și intangibil al cunoștințelor tehnologice. "Valorile sale, de cele mai multe ori mai mult tehnologice decât arhitecturale îl fac neinteligibil pentru publicul larg cu excepția foștilor muncitori și ingineri care odată au lucrat acolo (...)"⁵, Louis Bergeron. De cele mai multe ori, bunurile și siturile de patrimoniu industrial se află în rețele generate de procesele de producție care le-au animat. Peter Wakelin: "O abordare cuprinzătoare [asupra arheologiei industriale] ar trebui să ia în considerare aspectele terenurilor, limitele acestora, cursurile de apă, vegetația, construcțiile, căile de comunicație."⁶ Aparența lor simultană lumii tehnicii cât și texturii teritoriale, efectul pe care capacitățile de producție l-au avut asupra evoluției dintr-o anumită etapă a colectivităților umane le face ca, alături de patrimoniul religios să fie uneori cel mai important contributor la identitatea colectivităților locale.

Dar dacă descentralizarea protecției patrimoniului are meritul de a scurta și grăbi răspunsul administrativ la problemele patrimoniului, ea nu poate să compenseze limitele sistemului clasic de protecție, bazat, așa cum arătam, pe postulatul interesului public motivat de consensul general asupra valorilor patrimoniale, și pe presupunerea că acțiunea tehnică de conservare a containerelor acestor valori rezolvă acest interes public. O schimbare de paradigmă pleacă de la nevoia de metabolism a oricărui monument. În cazul patrimoniului industrial, metabolism înseamnă un continuu schimb de mesaje cu ambientul său social și economic, reprezentat de comunitatea concretă care l-a creat și în care se află situat. Un dialog completat cu adaptări reciproce, a monumentului prin prezentare, interpretare ori chiar revitalizare sau reabilitare, a conceptelor ori atitudinilor colectivității

prin re poziționare ori revizuire a percepțiilor. Pentru că, spre deosebire de monumentele patrimoniului aulic, ce au încheiat de mult etapa clarificării semnificațiilor lor pentru marele public, în cazul patrimoniului industrial acest proces se petrece încă. În cazul patrimoniului industrial nu numai că procesul de semantizare este în faza sa activă, dar el se petrece pe fondul unor diferențe, contradicții, sau chiar divergențe de opinii cu privire la valoarea sau semnificațiile fenomenului industrial în istoria națiunilor sau a vieții și dezvoltării colectivităților. El induce o modificare continuă și de conținut a unor termeni specifici precum conservare, restaurare, reabilitare, punere în valoare, pentru a corespunde schimbărilor în perceperea și valorizarea socială a unor clădiri, obiecte ori peisaje ce până mai ieri erau privite ca obiecte și locuri comune.

În modelul protecției clasice, obiectul patrimonial determină în totalitate acțiunea, momentul și consistența sa (întreținere, conservare, consolidare, restaurare): conservarea începe și se încheie cu tratarea efectelor consemnate asupra substanței obiectului. Noua paradigmă a conservării patrimo-

niului industrial așează investigarea și interacțiunea cu socialul pe aceeași treaptă de importanță ca intervenția asupra obiectului patrimonial. În fond, este doar o aplicare concretă a principiului trecut în Preambulul Cartei de la Venetia: “Este esențial ca principiile ce ghidează protejarea și restaurarea clădirilor istorice să fie stabilite și agreate pe plan internațional, fiecare țară fiind responsabilă de aplicarea acestora în contextul propriei culturi și tradiții.”

În acest context a proteja valorile, mesajul și semnificațiile patrimoniului industrial presupune o investigare a sensurilor concrete pe care *conservare* și *schimbare* ori sintagme precum *management al schimbării* le pot avea în cazul unor categorii patrimoniale pentru care tradiția și înnoirea au coexistat și s-au succedat în mod organic. Mai mult, dialectica tradiție vs inovare este completată în cazul patrimoniului industrial (la fel ca și în cazul vernacularului) cu cea a transferului reciproc de mesaje și semnificații dintre patrimoniul cultural material și cel imaterial. A proteja patrimoniul arhitectural industrial se poate defini deci prin 4 acțiuni:

- documentarea tradiției industriale și conservarea suportului material al acesteia,
- relevarea procesului istoric de industrializare și inovare, captarea semnificațiilor (a dimensiunii imateriale a patrimoniului), prezentarea, interpretarea și conservarea lor specifică,
- conservarea formelor arhitecturale,
- reflectarea activității industriale în celelalte manifestări ale patrimoniului cultural imobil (patrimoniul arhitectural și cel urbanistic).

Conviețuirea în cadrul obiectului, sitului ori peisajului industrial a acestor 4 forme de agregare a valorilor patrimoniului industrial face ca problemele de conservare să fie dominate de o dilemă: ce poate fi conservat, ce trebuie conservat și ce trebuie lăsat liber mai departe unui proces continuu de adaptare la cerințele funcționale ale societății, ce poate însemna inclusiv pierdere definitivă.

Conservare sau management al schimbărilor

În cadrul reuniunii de la Malta a Comitetului Consultativ al ICOMOS, președintele Gustavo Araoz a lansat spre dezbatere un document care pune în cauză, dacă nu legitimitatea principiilor conservării așa cum au fost ele statuate de Carta de la Veneția, măcar valabilitatea lor universală. În “Protejarea siturilor patrimoniale sub o nouă paradigmă patrimonială și definirea toleranței pentru schimbare” Gustavo Araoz pune în fața comunității ICOMOS problema unei schimbări de paradigmă în esența conservării. Urmare a modificărilor economice și sociale care au influențat atât funcțiunea, cât și perceperea patrimoniului de către societate, președintele ICOMOS consideră că ne aflăm în fața unei provocări care pune din nou problema: unde se găsesc valorile patrimoniale pe care dorim să le prezervăm?

*“Având în vedere natura constant schimbătoare a valorilor, cum putem vorbi despre Afirmații de valori sau chiar despre o Afirmare a Valorii Universale Excepționale în contextul Convenției Patrimoniului Mondial? Adevărul este că valorile nu pot fi nici protejate și nici prezervate. Valorile pur și simplu răsar din și există în eterul conștiinței publice comune. Orice încercare de a le instituționaliza sau a le îngheța permanent ar fi echivalentul științei sociale sau chiar al propagandei ideologice. Dar aceasta nu este pentru a spune că valorile nu sunt importante. Înțelegerea valorilor va fi întotdeauna în centrul **protecției** patrimoniului, dar ceea ce este esențial pentru **conservare** este de a înțelege clar unde se găsesc aceste valori, adică unde este suportul valorii și semnificația sa, adică conținutul și conținutul. De fapt, comunitatea conservatorilor patrimoniului nu a protejat sau prezervat niciodată cu adevărat valorile. Ținta a fost întotdeauna protejarea și prezervarea containerului material în care erau presupus a rezida valorile.”*

Nu surprinzător, provocarea lansată de G. Araoz a provocat o reacție pe măsură: în „Principiile internaționale ale conservării monumentelor,” publicată de Comitetul Național German al ICOMOS, Michael Petzet, fost președinte al organizației internaționale, susține că *“având în vedere schimbările dramatice din orașele, satele și peisajele noastre culturale, care nu pot fi comparate cu transformările treptate din secolele trecute, și datorită uniformității producției moderne în masă dictată aproape exclusiv de considerentele economice este depășit raționamentul comun că schimbarea a existat întotdeauna și că procesul cvasi natural de demolare și reconstruire a generat mereu o captivantă dezvoltare urbană.”*

Patrimoniul construit industrial, și cu precădere cel care se găsește într-un stoc patrimonial consistent și compact (înțelegând prin aceasta și existența unor importante resurse de patrimoniu imaterial și mobil), ca în unele regiuni din România, permite exemplificarea unei abordări nuanțate din perspectiva acestei dispute: “managementul schimbărilor” de care vorbește G. Araoz este un

concept util nu doar “containerelor patrimoniale”, ci mai ales proceselor economice și sociale ce se dezvoltă în zonele încă marcate de vii valori tradiționale. Relația dintre activitățile industriale tradiționale și cadrul fizic generat de acestea este încă pregnantă în anumite zone. De aceea, pare logic că pentru a conduce la o conservare care să se petreacă simultan cu un management al schimbărilor, evidența, inventarul și documentarea patrimoniului architectural industrial trebuie să se petreacă de o manieră care să poată pune alături, ori în dialog, sau chiar să integreze speciile și categoriile patrimoniale, dar și raportul specific dintre acestea. Dacă cheia de boltă a doctrinei europocentriste a patrimoniului - conservarea substanței - înțelegă ca materie a contenitorului a încetat de mult să monopolizeze practica protecției patrimoniului, documentarea modernă a patrimoniului, folosirea tehnicilor digitale, evidența și interpretarea integrată a tuturor categoriilor și speciilor patrimoniale, în scopul dezvăluirii și valorificării spiritului locului dau o nouă consistență termenelor de document autentic și material original.

¹ TICCIH Bulletin nr.4, 1999, in <http://www.mnactec.cat/ticcih/>

² R(90)20 a Comitetului de Miniștri a Statelor membre referitoare la protecția și conservarea patrimoniului tehnic, industrial și al lucrărilor de artă în Europa

³ „7. Integrated inventories and lists of structures, sites, areas, landscapes their setting and associated objects, documents, drawings and archives or intangible heritage should be developed and used as part of these effective management and conservation policies and protection measures”, Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the conservation of industrial heritage sites, structures, areas and landscapes, Final version integrating comments received from ICOMOS and TICCIH, 2010.10.08

⁴ O încercare de a prospecta această problematică a făcut-o un colectiv sub egida Consiliului European, întocmind în anul 2000 Raportul *Forward planning: the function of cultural heritage in a changing Europe*, unde sunt aduse în analiză alături de formele patrimoniale tradiționale și meta-patrimoniul digitalizat, în contextul unei societăți a informației (n.a.)

⁵ Louis Bergeron, TICCIH Bulletin, nr. 2-1998

⁶ Peter Wakelin, Peisajul industrial, TICCIH Bulletin, nr. 3-1998